

Сборникът се издава с финансовата подкрепа
на Фонда за научни изследвания
към СУ „Св. Климент Охридски“

РАЗВИТИЕ НА ПРАКТИЧЕСКОТО И НРАВСТВЕНОТО БОГОСЛОВИЕ В БЪЛГАРИЯ

ТРАДИЦИИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Съставител
Доц. Костадин Нушев

София • 2012

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-67-5503-6

Редакционна колегия

Доц. Дилян Николчев
Доц. д-р дякон Иван Иван
Доц. Костадин Нушев
Гл. ас. Андриан Александров

Съставител
Доц. Костадин Нушев

© 2012 Костадин Кирилов Нушев, съставител
© 2012 Борис Драголов, художник на корицата
© 2012 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN 978-954-07-3303-6

Съдържание

Предговор / 7

I. Църковно право и пастирско богословие – история и съвременни проблеми

Прот. Радко Поптодоров

Търновският архиепископ Василий – забележителен духовник и строител на Българската църква и държавата / 13

Гълъбина Петрова

Същност и развитие на църковното право / 31

Дилян Николчев

Църковното наказателно право – актуални проблеми: правоприложение и правораздаване (с акцент върху престъплението убийство) / 47

Христо Беров

Правоотношенията между Църква и държава според Стефан Цанков и техните съвременни измерения / 54

Иван Йовчев

Научният възглед на академик проф. д-р Стефан Цанков относно принципните трудности при провеждането на Вселенски събор / 61

Ивайло Шалафов

Протопр. Георгий Шевелский и развитието на Православното пастирско богословие в България / 70

Юрий Словачевски, Людмила Савова

Пастирско-богословското училище на архиеп. Дамиан (Говоров) в България / 77

Иво Янев

Проф. прот. д-р Христо Димитров и неговият принос за развитие на Пастирското богословие в България / 85

II. Литургика и църковна музика – история, съвременно състояние и перспективи

Прот. Николай Шиваров

Молитвени последования в богослужебната практика на Православната църква / 95

Архим. Авксентий Делипапазов

Предизвикателства пред съвременното литургическо богословие / 109

Дякон Иван Иванов

Литургия – традиция, литургия – наука, литургия – живот в българското богословие / 125

той е усвоил общата система, тръгнал по пътя на „чистата наука“ и се обърнал в също такъв сух, натрапен предмет, каквито са и другите.²⁷ Закон Божи обаче не трябва да се учи за „бележка“; той е именно закон, правило на добър, християнски, Божии живот, на който децата трябва да се учат. Божият закон е най-висшият морален закон, който дава смисъл и ценност на човешкия живот.²⁸

Препоръката на сп. *Духовна пробуда* към църковните власти, от които до голяма степен зависи постановката на учебния предмет *Закон Божи*, а и към всички свещенослужители е, че трябва да се обърне сериозно внимание върху възпитанието и главно върху истински религиозното възпитание на младежите. Трябва именно да се възпитава с религията, да се действа на сърцето, а не главата да се пълни с всевъзможни истории.²⁹

* * *

Сп. *Духовна пробуда* има кратко съществуване – само 4 години. В известен смисъл продължител в хубавите страни на сп. *Духовна пробуда* е издаваното през 1911–1913 г. в Плевен, Лом и Варна духовно-обществено списание (както се обявява самото то) *Народен настир* (под редакцията на Ганчо Пашев). За съжаление, препоръките, които се дават на страниците на сп. *Духовна пробуда* за мисията на православните свещенослужители към младите хора в България, почти не се следват. Резултатът от това се вижда и днес. Но всъщност ползата от изследването на такива издания и мислите в тях е именно такава – ако там се намери нещо правилно и подходящо, сега то да намери място, макар и много време след това, макар и в по-различни условия. И да даде своя плод.

²⁷ Един навременен рапорт. – сп. *Духовна пробуда*, кн. 2, 1906, с. 2.

²⁸ Закон Божи при нова постановка. – сп. *Духовна пробуда*, кн. 10, 1907, с. 2.

²⁹ Един навременен рапорт. В: сп. *Духовна пробуда*, кн. 2, 1906, с. 2.

Европейски правни стандарти за обучението по религия

Камелия Славчева, докторант

Богословски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

Има ли европейски образователни стандарти за обучението по религия и какви са те? Каква е международната законодателна уредба на религиозното образование? Кои са международните конвенции и как те регулират тази толкова важен и дискутиран въпрос, пряко свързан с правото на религията? Има ли универсални норми, които да предписват на всички страни един и същ подход към този въпрос, до каква степен държавата има право да се намесва в тази сфера? Каква е рамката, която Европейското законодателство предписва и с която България, като страна от Евро съюза, следва да се съобрази?

За всяка една страна религиозното образование е важно, защото чрез религията децата се учат на ценности, правила на поведение, комплекс от вярвания и нагласи, формира се техния мироглед. Специфична проява на упражняване на свободата на религия е правото на родителите да дават на своите деца образование и обучение в съответствие със своите религиозни и философски убеждения. Как това е регламентирано в международноправни актове, ратифицирани от Народното събрание на Р България, които съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията стават част от вътрешното право на страната и имат предимство пред нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат? Каква е съдебната практика на Европейския съд по правата на човека и какви са препоръките на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа (ПАСЕ) по този въпрос?

Според чл. 26, ал. 2 и 3 на Всеобщата декларация за правата на човека:

Член 26 (2). *Образованието трябва да бъде насочено към цялостно развитие на човешката личност и засилване на уважени-*

ето към правата на човека и основните свободи. То трябва да съдейства за разбирателството, търпимостта и приятелството между всички народи, расови или религиозни групи, както и за осъществяване дейността на ООН за поддържане на мира.

3. Родителите имат право с приоритет да избират вида образование, което да получат техните деца.¹

В ал. 4 от чл. 18 на Международният пакт за граждански и политически права (МПГПП) се казва:

„Държавите – страни по този пакт, се задължават да зачитат свободата на родителите или на законните настойници да осигуряват религиозното и моралното възпитание на своите деца съобразно собствените си убеждения“.

Подобно е твърдението и в ал. 2 на чл. 14 от Конвенцията за правата на детето²:

„Държавите – страни по Конвенцията, зачитат правата и задълженията на родителите или в зависимост от случая на законните настойници да осигурят ръководството на детето при упражняването на това негово право по начин, съответстващ на развитието на способностите на детето“.

А в чл. 29, ал. 1, буква „г“ от същата конвенция казва, че:

1. Държавите – страни по Конвенцията, се споразумяват, че образованието на детето трябва да бъде насочено към:

а) развитието на личността на детето, на неговите таланти, умствени и физически способности до най-пълния им потенциал;

г) подготовката на детето за отговорен живот в свободно общество, в духа на разбирателство, мир и толерантност, равенство между половете и дружба между всички народи, етнически, национални и религиозни групи и коренно население;³

¹ Видин, Б. Права на човека – международни актове. София, 1993. и на http://drom-vidin.org/images/webpics/ok_Vseobshta.pdf

² Приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. – ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г. В сила от 3.07.1991 г.

³ Пак там и на http://www.stopech.sacp.government.bg/?sid=professional_bg&pid=28-000000050

Друг важен международен акт е Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието. Чл. 5, ал. 2, букви „а“ и „б“ от нея гласят:

1. Държавите – страни на тази Конвенция, смятат, че:
а) образованието трябва да бъде насочено към пълно развитие на човешката личност и към по-голямо зачитане правата на човека и основните свободи, те трябва да съдействуват за взаимното разбиране, търпимост и дружба между всички народи и всички расови или религиозни групи, а също така за развитието на дейността на Организацията на обединените нации за поддържане на мира;
б) родителите и в съответните случаи законните настойници трябва да имат възможност: 1) да избират за своите деца и други учебни заведения освен държавните, ако те са съобразени с минималните условия и норми, предписани или одобрени от компетентните власти, и 2) да осигуряват съобразно с условията на законодателството във всяка страна религиозно и морално възпитание на децата според своите собствени убеждения, както и никое лице или група лица да не получават по принуждение религиозно обучение, несъвместимо с техните убеждения;⁴

Хартата на основните права на Европейския съюз в чл. 14, където се урежда правото на образование препраща към националните закони и в ал. 3 се казва:

3. Свободата да се създават учебни заведения при зачитане на демократичните принципи, както и правото на родителите да осигуряват образованието и обучението на децата си в съответствие със своите религиозни, философски и педагогически убеждения, се зачитат съгласно националните закони, които уреждат тяхното упражняване.⁵

Правото на родителите да предоставят възможност на своите деца за образование и обучение, в съответствие със своите религиозни и философски убеждения, е предмет на правна уредба, регламентирана и в чл. 2 от Протокол № 1 към Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи:

⁴ Пак там и на <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=pages&lg=bg&page=zedudisc>

⁵ Пак там и на <http://eur-lex.europa.eu/bg/treaties/dat/32007X1214/html/C2007303BG.01000101.htm>

„Никой не може да бъде лишен от правото на образование. При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и обучението, държавата уважава правото на родителите да дават на своите деца образование и обучение в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.”

С други думи, този член постановява, че държавата не може да лиши никого от правото на образование, т.е. не може да препятства упражняването от дадено лице на правото на образование. След това са формулирани други два елемента на това право. Първо, то дава свобода на преценката на държавата да определи естеството и обхвата на своето участие в образованието и обучението. И второ, то гарантира правото на родителите да бъдат зачетени, уважени убежденията им във връзка с образованието на техните деца.

Каква е съдебната практика на Европейския съд по правата на човека във връзка с религиозното образование?

Европейският съд по делото Кембъл и Канзъс срещу Обединеното кралство (1982) заявява, че *образованието на децата е целият процес, посредством който във всяко общество възрастните полагат усилия да предадат своите убеждения, култура и други ценности на младите, а обучението и преподаването се отнасят по-специално до предаването на знания и до интелектуално развитие.*⁶

По делото Келдсен, Буск Мадсен и Педерсен срещу Дания (1976) Европейският Съд подчертава важната роля, която играе образованието в едно демократично общество, като отбелязва, че конкретното второто изречение на чл.2 от Протокол 1:

„...цели да гарантира възможността за плурализъм в образованието, която възможност е съществена за опазване на „демократичното общество“, както го разбира Конвенцията... предвид властта на модерната държава, тази цел трябва да бъде реализирана най-вече чрез държавното обучение.”

По същото дело съдът описва философската основа на разпоредбата по следния начин: *като се има предвид, че преди всички*

⁶ Решение на Европейския съд по делото Кембъл и Канзъс срещу Обединеното кралство (1982).

ко родителите са отговорни за образованието и обучението на своите деца, възможността да изискват от държавата да уважава религиозните им и философски убеждения е изпълнение на естествен дълг по отношение на децата им. Така тяхното право съответства на отговорност, която е тясно свързана с правото на образование и упражняването на това право.⁷

Както се вижда от становищата на Европейския съд, отговорността за образованието и обучението на децата е на родителите като тяхно основно право.

Съгласно чл. 4 от Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието, *държавите се задължават да регламентират в своите законодателства основното образование като задължително и безплатно и да осигурят спазването на предвидената от закона задължителност на обучението.* А това означава държавата да сведе до минимум намесата в управлението на образованието.

Европейският съд дава описание на характера на държавната отговорност в тази област по следния начин: *Във второто изречение на чл. 2 на Протокол 1 имплицитно е залегнала идеята, че държавата, изпълнявайки поетите от нея функции по отношение на образованието и обучението, трябва да има грижата информацията или знанията, включени в програмата, да са предадени по обективен, критичен и плуралистичен начин. На държавата е забранено да си поставя за цел индоктриниране, което би могло да се счита като незачитане на родителските и философски убеждения. Това е границата, която не трябва да бъде прекрочвана.*

Нарушение на този член има, когато предаването на идеи не се извършва по горе описания от Съда начин. Целта на тази разпоредба е да се противопостави на тоталитарния подход в образованието, при който децата се възпитават в догматично учение, без родителите да могат да им предадат своите религиозни и философски убеждения. Съдът поддържа становището, че чл. 2 има за цел да се гарантира възможността за плурализъм в об-

⁷ Решение на Европейския съд по делото Келдсен, Буск Мадсен и Педерсен срещу Дания (1976).

разованието. Тя има основно значение за създаването и съхраняването на демократичното общество.⁸

Европейският съд приема също, че узаконяването на частните училища не е подходящ отговор на родителската загриженост, тъй като това би довело до неприемливия резултат да бъдат зачетени само правата на състоятелни родители. Държавата може да разреши на ученици да не посещават уроците, противоречащи на убежденията на родителите им, или да посещават частни училища. Това че законът предоставя възможност за частни духовни училища обаче не освобождава автоматически държавата от отговорността да изпълнява задълженията си по чл. 2 от Протокол № 1 в рамките на държавната училищна система.⁹

Парламентарната асамблея на Съвета на Европа (ПАСЕ) приема няколко препоръки свързани с религиозното образование. През 1992 изготвя препоръка 1176 по въпросите на сектите и новите религиозни движения, според нея (чл. 7):

„Основната образователна програма трябва да включва обективна фактическа информация относно установените религии и техните главни разклонения, относно принципите на сравнителна религия и относно етиката и личните и социални права на човека.“¹⁰

През 1999 г. ПАСЕ при друга препоръка, озаглавена „Религия и демокрация“. По отношение на религиозното образование там се казва следното:

„Образованието е главното средство за преодоляване на невежеството и стереотипите. Следва колкото се може по-скоро да се преработят учебните програми в средните и във висшите училища, така че те да способстват за по-дълбокото разбиране на различните религии, а религиозното възпитание да се провежда така, че да не бъде в ущърб на изучаването на

⁸ Пак там

⁹ Домиен, Г. Кратко ръководство по европейската конвенция за правата на човека. София, 1995, с. 105

¹⁰ Беров Хр., Държава и вероизповедания, Сиела, София, 2009, с.36

религиите, които са една от най-важните части от изучаването на световната култура, история и философия“.¹¹

По-нататък ПАСЕ препоръчва да се развие в училищата сравнително изучаване на различните религии, то да бъде пропито от основополагащи етически ценности, да не допуска конфликт между ученето на религия в училище и религиозните ценности на семейството на детето, да се зачитат волята и предпочитанията на родителите. С други думи, Съветът на Европа настоява, че обучението по религия следва да не е конфесионално ориентирано, т. е. децата да не се индоктринират в обществените училища в една религия. Те могат, ако те и техните родители искат, да задълбочат знанията си в основните религиозни догмати на избрана от тях религиозна система в извънучилищни форми, при това напълно свободно.

Каква е ситуацията в различните европейски страни?

Религиозното образование е широко разпространено – по данни на ЮНЕСКО от 2003 г., обхващащи 142 държави, най-малко в 73 от тях под една или друга форма се учи религия в обществените училища. Средно 8,1% от съвкупното учебно време в средните училища на тези 73 държави е отделено на религията, а в някои страни, като Саудитска Арабия например – делът на религиозните предмети в обикновените училища достига до 31%.

В Европа има страни, където изобщо няма религиозно образование в училищата. През 2004 г. те са били само 4 – Франция, Черна Гора, Македония и Албания. В тези страни няма отделен предмет по религия, но има сведения за тях в програмите по история и социални науки. Много са държавите, в които религиозното образование е в конфесионална форма. Като задължителен предмет религия се преподава в Австрия, Кипър,

¹¹ Цитат по изследването на „Отворено общество“ – Будапешта „Religion and Schooling in the Open Society – A Framework for Informed Dialogue“, Ljubljana, 2004, достъпно в Интернет на http://www.soros.org/initiatives/esp/articles_publications/publications/religion_20041201/z_religion_russian_20041201.pdf

Финландия, Германия, Гърция и Ирландия; като факултативен предмет някаква форма на вероучение се преподава в Хърватия, Чехия, Унгария, Естония, Италия, Латвия, Малта, Полша, Словакия, Испания и Сърбия. И накрая – като задължително избираем предмет религия се преподава в Белгия, Литва, Люксембург и Португалия. В Босна и Херцеговина има две от трите форми на конфесионалното религиозно обучение, а в Швейцария и Румъния съжителстват и трите.

Но никак не са малко и страните, където има неконфесионално обучение по религия. Това са: Швеция, Норвегия, Англия, Уелс, Нидерландия, Шотландия, Словения. При това в Англия и в Уелс на децата и родителите им, като знак на уважение към правото на свободен избор, е дадена възможността изобщо да се откажат от обучение по – незадължителните – религиозни предмети. В страните, където е обучението е задължително конфесионално, в общия случай детето и родителите му могат да изберат обучение в съгласие със семейната си традиция, а там, където не е конфесионално, то е задължително на общи основания.

Разбира се, когато се замисляме за европейските примери, не бива да забравяме, че става дума за много различни страни – в някои като Полша и Португалия малцинствата са незначителен дял от населението, в други като Дания и Англия има държавна религия, в трети – като Италия, Испания, Хърватия, католицизмът се ползва със специална закрила, намерила израз в т. н. „конкордати“, сключени между Светия престол и правителствата и т.н.¹²

След направеното изложение е явно, че трудно може да се говори за единни европейски стандарти относно обучението по религия. Както видяхме разнообразието е твърде голямо. Но има международна законодателна правна уредба, която е обща за всички страни членки на Европейския съюз. Изпълнението на европейските конвенции се следи от съответните европейски органи и когато има нарушения всеки може да сезира Европейския съд по правата на човека в Страсбург. Когато правата ни свързани с религиозното обучение и правото на родителите да

¹² Източникът на данните е същото цитирано по-горе обширно изследване на „Отворено общество“ – Будапеща.

дават на своите деца образование и обучение в съответствие със своите религиозни и философски убеждения са нарушени има създадени механизми за тяхната защита.

Състоянието на компромис, което съществува в България от страна на едно развито гражданско общество в демократичната държава би трябвало да има нетраен характер и да представлява временно решение, докато се уточнят позициите, които да изведат към правилни решения и хармонични взаимоотношения между обществото и държавата. Но като че ли българското общество се е отказало от участие в образователния процес и е делегирало всичките си мотиви, желания и отговорности на държавата (практика от тоталитарното минало), от която държавата максимално продължава да се възползва. Очевидно става дума за обществени нагласи, промяната, на които изисква време. За това временният компромис на обществото по-скоро ще си остане постоянен, ако то не пожелае собствената си промяна. Ако обществото не се еманципира и не се освободи от политическата власт, то човекът, в почти всички свои социални измерения и граждански права, ще остане в „робство“ на държавата. И обратното – щом обществото не е съставено от свободни личности, притежаващи гарантирани от законите права и свободи, то все още не е гражданско общество.